

УДК 347.965

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.132>

ЩОДО НЕОБХІДНОСТІ ПРИЙНЯТТЯ СТАНДАРТУ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО АДВОКАТА¹

Заборовський В.В.,

професор, доктор юридичних наук,
професор кафедри цивільного права та процесу
Ужгородського національного університету
ORCID: 0000-0002-5845-7535

Заборовський В.В. Щодо необхідності прийняття Стандарту підвищення кваліфікації українського адвоката.

Актуальність дослідження полягає у необхідності трансформації системи підвищення кваліфікації адвокатів від формального до компетентнісного підходу. Впровадження довгострокових програм та єдиного Стандарту забезпечить систематичне професійне зростання адвокатів, вдосконалення їх навичок та цінностей, що сприятиме підвищенню якості правової допомоги та зміцненню адвокатури в цілому.

Дана стаття спрямована на розкриття необхідності впровадження комплексних і системних довгострокових програм підвищення кваліфікації, розроблення Стандарту підвищення кваліфікації адвоката і забезпечення якості та доступності заходів щодо підвищення їх кваліфікації як квінтесенції ефективності механізму підвищення кваліфікації адвокатів в цілому.

Звертається увага на те, що чинний на сьогодні Порядок підвищення кваліфікації адвокатів багато в чому орієнтований на формальне виконання вимог, а не на реальне вдосконалення їх професійних компетенцій. Такий стан справ знижує ефективність заходів, що проводяться насамперед Національною асоціацією адвокатів України, враховуючи, зокрема, відсутність єдиного стандарту професійного розвитку адвокатів та комплексних і довгострокових програм підвищення їх кваліфікації. Все це розбалансовує інститут підвищення кваліфікації українського адвоката, тоді як запровадження стандарту здатне забезпечити методичний і системний підхід до організації відповідних заходів.

Аргументується позиція, за якою існування такого Стандарту підвищення кваліфікації адвоката, визначатиме методику формування та проведення заходів підвищення такої кваліфікації, що передбачатиме визначення необхідного обсягу знань, затвердження навчального плану, варійованого графіку, робочих програм відповідних її компонентів та розроблення належного навчального матеріалу.

Робиться висновок про необхідність затвердження Стандарту підвищення кваліфікації адвоката, свого роду плану професійного його розвитку, та довготривалих (наприклад, на 5 років) програм підвищення кваліфікації адвокатів, які б враховували багатогранність видів адвокатської діяльності, специфіку правового статусу адвоката.

У статті аналізується досвід зарубіжних країн (Англії, Німеччини), де існують ефективні механізми підвищення кваліфікації адвокатів, запровадження яких надало б можливість Україні швидше адаптуватися до світових стандартів.

Ключові слова: адвокат; адвокатська діяльність; правовий статус адвоката; професійна правнича діяльність; професійний обов'язок адвоката; підвищення кваліфікації адвоката; Стандарт підвищення кваліфікації адвоката; програми підвищення кваліфікації.

Zaborovskyy V.V. On the need to adopt the Standard for the advanced training of Ukrainian lawyers.

The relevance of the study lies in the need to transform the system of advanced training of lawyers from a formal to a competency-based approach. The implementation of long-term programs and a single Standard will ensure the systematic professional growth of lawyers, the improvement of their skills and values, which will contribute to improving the quality of legal aid and strengthening the legal profession as a whole.

This article is aimed at revealing the need to implement comprehensive and systematic long-term advanced training programs, develop a Standard for Advanced Training of Lawyers and ensure

¹ Наукову статтю підготовлено в межах іменної стипендії Верховної Ради України для молодих учених – докторів наук за 2024 рік

the quality and accessibility of measures to improve their qualifications as the quintessence of the effectiveness of the mechanism for advanced training of lawyers in general. Attention is drawn to the fact that the Procedure for Advanced Training of Lawyers currently in force is largely focused on the formal fulfillment of requirements, rather than on the real improvement of their professional competencies. This state of affairs reduces the effectiveness of measures carried out primarily by the National Bar Association of Ukraine, taking into account, in particular, the lack of a single standard for the professional development of lawyers and comprehensive and long-term advanced training programs. All this unbalances the institution of advanced training of Ukrainian lawyers, while the introduction of the standard is able to provide a methodical and systematic approach to the organization of relevant measures. The position is argued according to which the existence of such a Standard for the Advanced Training of Lawyers will determine the methodology for the formation and implementation of measures to improve such qualifications, which will include determining the required amount of knowledge, approving the curriculum, a varied schedule, work programs of its relevant components, and developing appropriate educational material. The conclusion is made about the need to approve the Standard for the Advanced Training of Lawyers, a kind of plan for his professional development, and long-term (for example, for 5 years) programs for the advanced training of lawyers, which would take into account the multifaceted types of legal activity, the specifics of the legal status of a lawyer. The article analyzes the experience of foreign countries (England, Germany, New Zealand and other countries), where there are effective mechanisms for the advanced training of lawyers, the introduction of which would allow Ukraine to adapt to world standards more quickly.

Key words: lawyer; legal activity; legal status of a lawyer; professional legal activity; professional duty of a lawyer; advanced training of lawyers; Standard for the advanced training of lawyers; advanced training programs.

Постановка проблеми. Перманентне підвищення адвокатом свого професійного рівня є одним із основних його обов'язків, правова природа якого неодноразово була предметом наших наукових досліджень [1–6]. Предметом нашої розвідки було й питання щодо можливості вибору українським адвокатом видів підвищення своєї кваліфікації через призму реалізації конституційного права на освіту [7], де ми не тільки вказували на необхідність вироблення належного комплексного механізму підвищення кваліфікації адвоката, але й на доцільність розширення переліку можливих видів підвищення адвокатом своєї кваліфікації, виходячи, зокрема, з необхідності врахування його потреб, особливо із зацікавленості у набутті практичних навиків, забезпечуючи при цьому ефективність та безперервність процесу підвищення адвокатом свого професійного рівня.

Актуальність даного дослідження насамперед проявляється в тому, що порядок підвищення кваліфікації повинен орієнтуватися не на формальне виконання вимог, а на реальне вдосконалення професійних компетенцій адвоката. Тож розроблення довгострокових програм та Стандарту підвищення кваліфікації адвокатів дозволять забезпечити комплексність і безперервність навчання з врахування різних аспектів адвокатської діяльності, розвиток професійних цінностей, зростання якості правничої допомоги та збалансованість інституту адвокату загалом.

Аналіз наукових публікацій. Окремі аспекти інституту підвищення кваліфікації адвокатів, зокрема, щодо розроблення та прийняття Стандарту підвищення кваліфікації адвокатів та довгострокових програм підвищення такої кваліфікації були предметом наукового дослідження багатьох вчених. Серед вчених, які досліджували окремі аспекти даного питання, доцільно виокремити праці Я. Бабенко, Ю.М. Бисаги, В. Гвоздія, М. Дерра, Т. Кузнецової, І.Е. Ревуцької, Н.М. Реплюк, В. Святоцької, Є.І. Фурси, С.Я. Фурси, Л.Б. Хван та інших.

Метою даної статті є розкриття ефективності механізму підвищення кваліфікації адвокатів через призму необхідності впровадження комплексних і системних довгострокових програм підвищення кваліфікації, розроблення Стандарту підвищення кваліфікації адвоката і забезпечення якості та доступності заходів щодо підвищення їх кваліфікації.

Основними **завданнями** автор ставить перед собою: проаналізувати нормативно-правове регулювання механізму підвищення кваліфікації адвокатів в Україні в контексті оцінки ефективності існуючих навчальних програм і заходів щодо підвищення кваліфікації адвокатів на їх системність, комплексність та практичну спрямованість; розкрити міжнародний досвід у сфері підвищення кваліфікації адвокатів та можливості його адаптації до українських реалій; обґрунтування необхідності розробки та впровадження Стандарту підвищення кваліфікації адвоката довгострокових програм підвищення його кваліфікації, які б враховували специфіку адвокатської діяльності, професійний досвід та забезпечували високий рівень якості надання правничої допомоги.

Виклад основного матеріалу. Ефективність механізму підвищення кваліфікації адвокатів може бути забезпечена тільки тоді, коли сам порядок підвищення кваліфікації буде чітким та

зрозумілим, а заходи (види) підвищення кваліфікації, які обираються адвокатами, насамперед ті, які організуються за участі органів адвокатського самоврядування будуть чіткими та матимуть комплексний, системний характер.

Без сумніву, новий підхід щодо механізму підвищення кваліфікації адвокатів суттєво підвищив його ефективність. В. Гвозд'їв відмічає, що нові правила підвищення кваліфікації адвокатів усувають розбалансованість системи, оскільки запроваджують і для адвокатів, і для лекторів та тренерів єдині стандарти та вимоги [8].

Важливим етапом в аспекті забезпечення ефективності механізму підвищення кваліфікації адвокатів стало прийняття Порядку акредитації та сертифікації [9], який не тільки встановлює критерії та вимоги сертифікації осіб, що залучаються як лектори, доповідачі, спікери тощо («сертифіковані лектори») (передбачаючи вимоги і до професійного, особистісного, етичного рівня таких осіб, і до самого виступу, стилю викладання та його організації, а також його матеріалів), але й закріплюючи порядок акредитації навчальних програм з підвищення кваліфікації адвокатів.

Прийняття вказаного Порядку спрямоване на максимальну мінімізацію випадків, на які звертає увагу Я. Бабенко, коли адвокати формально відвідують заходи з підвищення кваліфікації, оскільки ряд таких заходів (зокрема, лекції) є суцільно теоретичними, містять мало практичного аспекту, що є більш цікавим та ґрунтовнішим для підвищення професійного рівня адвокатів. Вона вміло відмічає, що надання можливості не просто отримувати інформацію в односторонньому порядку, а довільно вести дискусію, обмінюватися власним досвідом, отримувати конкретні поради, аналізувати задачі та шукати шляхи їх вирішення, має на меті спонукання адвокатів відвідувати заходи не просто за необхідності, задля виконання обов'язку щодо отримання необхідної кількості балів, а саме для підвищення своєї кваліфікації [10].

Ми повною мірою поділяємо позицію про необхідність існування вільного вибору адвокатом видів підвищення своєї кваліфікації. В той же час, належна ефективність механізму підвищення такої кваліфікації можлива лише у випадку забезпечення відповідного якісного рівня проведення заходів щодо підвищення кваліфікації, а також у багатьох випадках, якщо такі заходи (навчальні програми), характеризуватимуться комплексністю та системністю.

Хоча Порядку підвищення кваліфікації адвокатів України [11] й закріплена норма, відповідно до якої адвокатам надається право вільного вибору видів підвищення їх кваліфікації, а також можливість брати участь у будь-яких заходах, що проводяться операторами підвищення кваліфікації (п. 25), в той же час передбачається, що не менше 50% залікових балів з підвищення кваліфікації повинні бути отримані адвокатом під час заходів, організованих операторами підвищення кваліфікації адвокатів в Україні (п. 22). Така норма була сприйнята науковцями як така, що суттєво обмежує «вільний» вибір адвокатом заходів підвищення його кваліфікації. С.Я. Фурса та Є.І. Фурса [12, с. 140] відмічають, що «батіг» дисциплінує, але не робить людину розумнішою, і якщо всіх адвокатів водити в один і той же музей, то користь від такого заходу буде незначною, оскільки лише окремі з них будуть цікавитися матеріалом, а всі інші лише будуть демонструвати таку зацікавленість.

Закріплення норми, відповідно до якої не менше половини мінімальної кількості залікових балів адвокат має отримати відвідуючи заходи, що організовані операторами підвищення кваліфікації адвокатів в Україні, повинна мати на меті, не примушення адвоката відвідувати саме такі заходи (переважна більшість з яких є платними), а саме створення, на нашу думку, умов для системного та комплексного підвищення адвокатами своєї кваліфікації. Це можливо, за нашим переконанням, шляхом затвердження довгострокових програм підвищення кваліфікації та Стандарту як професійної діяльності адвоката загалом, так і Стандарту підвищення кваліфікації адвоката зокрема.

В даному випадку, заслуговує на увагу досвід Англії, за яким, по-перше, соліситори принаймні 25% необхідних кредитів щодо підвищення кваліфікації мають отримати за участь в акредитованих заходах (решта 75% К через будь-які інші заходи, що мають відношення до права), та по-друге, Правове товариство Англії та Уельсу (The Law Society), що являє собою професійну асоціацію, яка представляє та керує адвокатами в Англії та Уельсу, розробляє програми та встановлює цілі, які мають бути досягнуті соліситорами у короткий термін (1 рік), середній термін (3 роки) та тривалий термін (5 років) [13].

Цікавим є і приклад Німеччини, відповідно до якого Федеральна палата адвокатів (Bundesrechtsanwaltskammer, BRAK), що в тому числі забезпечує «професійний розвиток» адвокатів, розробила програму отримання єдиного загальнонаціонального сертифікату професійного розвитку «Якість через навчання» («Qualität durch Fortbildung»), яка передбачає необхідність отримання протягом 3 років щонайменше 360 балів з модулів матеріального права, професійного права (включаючи питання щодо професійної відповідальності), процесуального права тощо шляхом участі у спеціалізованих заходах, за допомогою дистанційного навчання, публікацій статей,

відвідування гуртків якості та дискусійних груп, а також самонавчання [14]. Крім цього, адвокатські палати (школи для адвокатів) в Німеччині, як зазначає В. Гвозд'їй, видають збірники з розкладом семінарів на рік і там постійно діють навчальні класи, які адвокат може відвідати у будь-який зручний для нього час, і відвідування цих класів – обов'язкове [8].

Існування довгострокових комплексних та системних програм підвищення кваліфікації адвоката потребує певної методики їх формування, що передбачає визначення необхідного обсягу знань, затвердження навчального плану, варіюваного графіку, робочих програм відповідних її компонентів та розроблення належного навчального матеріалу.

Специфіка програм такого роду, як відмічає В.О. Клімушкін, полягає в тому, що жодної нової компетенції за результатами її проходження особа не набуває, а здійснюється послідовне вдосконалення в рамках вже існуючої компетенції. Крім цього, він слушно зазначає, що розроблення таких програм має відбуватися на основі відповідного стандарту, що має визначати базовий рівень кваліфікації адвоката [15]. Такий Стандарт повинен закріплювати сучасне розуміння суті підвищення професійного рівня адвокатів (як за змістом, так і формою), визначати при цьому єдину методику професійного навчання адвоката та підвищення його кваліфікації задля забезпечення насамперед постійного та безперервного вдосконалення знань адвоката [16].

Стандартизація адвокатської діяльності, як зазначає В.О. Святоцька, повинна становити інтерес для адвокатів тим, що буде їх постійно спонукати підвищувати свій професійний рівень, розвиватися, ділитися досвідом завдяки чітко прописаному механізму обміну інформацією. Взагалі стандарти організації та професійної діяльності адвокатури, за її твердженням, є засобом упорядкування цієї правничої сфери, важливою умовою формування правової культури, та що важливо є одним із чинників підвищення якості послуг, які надаються адвокатами, критерієм вирішення конфліктів між адвокатами та клієнтами з приводу їх якості [17, с. 222].

В той же час, затвердження Стандарту підвищення кваліфікації адвоката та відповідних комплексних програм не повинно жодним чином впливати на свободу адвоката у виборі конкретних заходів (видів) підвищення його кваліфікації. Стандарт та положення про підвищення кваліфікації, як відмічає І.О. Шевченко, не повинні блокувати задуми, діяльність, творчість адвоката, а навпаки, повинні створювати умови для них, закріплюючи завдання і принципи підвищення його кваліфікації та професійного розвитку, залишаючи широкий простір для свободи розсуду та приватної ініціативи [18, с. 293].

Необхідним є затвердження саме довготривалих (наприклад, на 5 років) комплексних програм підвищення кваліфікації адвокатів, оскільки тільки вони здатні повною мірою забезпечити виконання завдання та цілей, які ставляться перед таким інститутом, не обмежуватимуть свободу адвоката перед вибором відповідних видів підвищення його кваліфікації, внаслідок чого зросте ефективність та результативність професійної діяльності адвоката.

Такі програми мають розроблятися Національною асоціацією адвокатів України, із залученням всіх зацікавлених суб'єктів. Вони мають характеризуватися насамперед системністю, комплексністю, доступністю та враховувати багатогранність видів адвокатської діяльності, специфіку правового статусу адвоката. Програми підвищення кваліфікації мають враховувати, зокрема, і досвід адвоката.

Заслуговує на увагу, в даному випадку досвід Німеччини, в якій крім розробленої комплексної програми для отримання єдиного загальнонаціонального сертифікату професійного розвитку «Якість через навчання» («Qualität durch Fortbildung»), важливу роль у підвищенні кваліфікації адвоката відіграють й Німецька спілка адвокатів (Deutscher Anwaltverein – DAV), яка включає біля 70 тисяч адвокатів, і пропонує величезний спектр різноманітних послуг для підвищення кваліфікації адвокатів [19] та Німецька академія адвокатури (Deutsche Anwaltakademie) [20], яка надає можливість проходження курсів підвищення кваліфікації за більш ніж 20 напрямками, в тому числі й дистанційними.

Проходження адвокатом комплексних програм підвищення кваліфікації, які розроблятимуться Національною асоціацією адвокатів України, має відбуватися на безоплатній основі. Витрати на розроблення таких програм та організацію відповідних заходів для підвищення адвокатами своєї кваліфікації повинні покриватись в рахунок щорічних внесків адвокатів на забезпечення реалізації адвокатського самоврядування. На жаль, на сьогодні з перевагою в декілька разів акредитованих платних заходів з підвищення кваліфікації адвокатів більше ніж безоплатних (станом на кінець листопада 2024 року з 75 поточних заходів, тільки 2 були безоплатними і всі вони стосувалися тільки адвокатів відповідного регіону).

Суттєво відрізняється і підхід рад адвокатів відповідного регіону щодо проведення таких заходів. Значна кількість таких рад, на жаль, обмежуються організацією 1 або ж 2 безоплатних заходів підвищення кваліфікації адвокатів на рік, і в переважній більшості участь у таких заходах можуть взяти

виключно адвокати відповідного регіону. В чинному на сьогодні Порядку підвищення кваліфікації адвокатів України, на жаль, чомусь відсутня норма, яка містилася в попередньому Порядку (від 14 лютого 2019 року № 20), відповідно до якої ради адвокатів регіону, які є операторами підвищення кваліфікації адвокатів свого регіону, що не потребують акредитації, зобов'язувалися організовувати самостійно, або у співпраці з іншими операторами заходи з підвищення кваліфікації на регіональному рівні (не менше трьох заходів на рік та загальною тривалістю не менше десяти годин), що на нашу думку, суттєво сприяла б адвокатам у виконанні свого професійного обов'язку щодо підвищення кваліфікації.

Щодо платності та безоплатності заходів з підвищення кваліфікації, то таким що заслуговує на увагу є варіант, який аналізує І.О. Шевченко [18, с. 293], відповідно до якого частину внеску адвоката залишається у нього «на руках», і він сам вибирає програму підвищення кваліфікації, яка відповідає його інтересам.

Висновки. Не піддаючи сумніву необхідність існування вільного вибору українським адвокатом видів підвищення своєї кваліфікації, вважаємо що належна ефективність механізму підвищення їх кваліфікації можлива лише у випадку забезпечення відповідного якісного рівня проведення заходів щодо підвищення його кваліфікації, які б характеризувалися комплексністю та системністю. Системність та комплексність заходів щодо підвищення кваліфікації адвокатів повинна забезпечуватись насамперед шляхом затвердження довгострокових програм підвищення кваліфікації та Стандарту як професійної діяльності адвоката загалом, так і Стандарту підвищення кваліфікації адвоката зокрема.

Існування такого Стандарту підвищення кваліфікації адвоката, свого роду плану професійного його розвитку, визначатиме методику формування та проведення заходів підвищення такої кваліфікації, що передбачатиме визначення необхідного обсягу знань, затвердження навчального плану, варійованого графіку, робочих програм відповідних її компонентів та розроблення належного навчального матеріалу.

Вважаємо за необхідне затвердження Національною асоціацією адвокатів України (із залученням всіх зацікавлених суб'єктів), Стандарту підвищення кваліфікації адвоката та довготривалих (наприклад, на 5 років) комплексних і доступних програм підвищення кваліфікації адвокатів, які б враховували багатогранність видів адвокатської діяльності, специфіку правового статусу адвоката. Саме Стандарт підвищення кваліфікації адвоката та такі довгострокові програми здатні повною мірою забезпечити виконання завдання та цілей, які ставляться перед інститутом адвокатури, не обмежуватимуть свободу адвоката перед вибором відповідних видів підвищення його кваліфікації, внаслідок чого зросте ефективність та результативність професійної діяльності адвоката.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Заборовський В.В., Реплюк Н.М. Мінімальна кількість балів та розрахунковий період їх нарахування як елементи механізму підвищення кваліфікації адвокатів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 5. С. 845–850. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.05.129>.
2. Заборовський В.В. Щодо необхідності існування диференційованого підходу в аспекті визначення програм підвищення кваліфікації українських адвокатів в умовах цифровізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 78. Ч. 2. С. 326–331.
3. Заборовський В.В., Ревуцька І.Е. Досвід зарубіжних країн в аспекті використання ІТ технологій щодо підвищення кваліфікації адвокатів. *Проблеми правового регулювання забезпечення особистих немайнових прав особи та прав на віртуальні активи в умовах цифровізації: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 3 травня 2024 р.)*. Ужгород–Піза: Ужгородський національний університет, 2024. С. 65–68.
4. Заборовський В.В. Уникнення конфлікту інтересів в якості професійного обов'язку адвоката. *Innovative research of legal regulation of public administration: International Scientific Conference (Lublin (Republic of Poland), 16-17 June 2017)*. Lubline: Fundacja Instytut Spraw Administracji Publicznej, 2017. P. 11–15.
5. Заборовський В.В., Бисага Ю.М. Професійні обов'язки як необхідний елемент структури правового статусу адвоката. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 45. Т. 2. С. 144–151.
6. Заборовський В.В., Фазикош В.Г., Семерак О.С. Підвищення кваліфікації адвоката як один із його професійних обов'язків: загальні положення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. Вип. 70. С. 444–449.
7. Заборовський В.В. Вибір українським адвокатом видів підвищення своєї кваліфікації через призму реалізації конституційного права на освіту. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 552–557.

8. Гвоздїй В. Новий порядок підвищення кваліфікації адвокатів: міфи VS реальність. 2019. URL: <https://unba.org.ua/publications/4512-novij-poryadok-pidvishennya-kvalifikacii-advokativ-mifi-vs-real-nist.html?fbclid=IwAR2Od5yGb2HvUOV8LgJbs9z-y3f4Wcfvan1xZqFz2sRVwvYcLLBp1CueEds>.
9. Порядок акредитації та сертифікації, затверджений Головою експертної ради з питань акредитації та сертифікації щодо підвищення кваліфікації адвокатів при Національній асоціації адвокатів України від 01 квітня 2019 року. URL: https://cpd-production-storage.s3.eu-central-1.amazonaws.com/docs/Poryadok_akreditacii+ta+sertifikacii+2019.pdf.
10. Бабенко Я. Бали чи знання? Аналіз процедури підвищення кваліфікації адвокатами в Україні. 2019. URL: https://protocol.ua/ua/bali_chi_znannya_analiz_protседuri_pidvishchennya_kvalifikatsii_advokatami_v_ukraini.
11. Порядок підвищення кваліфікації адвокатів України (нова редакція), затверджений Рішенням Ради адвокатів України від 03.07.2021 № 63. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr063871-21#Text>.
12. Фурса С., Фурса Є. Деякі шляхи підвищення кваліфікації адвокатів України. *Грааль науки*. 2021. № 1. С. 139–143.
13. Хван Л.Б. Аккредитованная программа непрерывного профессионального развития адвокатов. URL: cau.org.ua/statica/pdf/infobinder2_Training.pdf.
14. Fortbildungszertifikat Qualifikation sichtbar machen. URL: <https://www.brak.de/anwaltschaft/fortbildung/fortbildungszertifikat>.
15. Климушкин В.А. К проблеме повышения профессионального уровня адвокатов в свете предлагаемых к обсуждению Федеральной палатой адвокатов стандартов. 2019. URL: <https://pravorub.ru/articles/85198.html>.
16. Кузнецова Т. Стандарт повышения квалификации. 2019. URL: <https://www.advgazeta.ru/diskussii/standart-povysheniya-kvalifikatsii>.
17. Святоцька В. До питань необхідності, актуальності та мети запровадження національних стандартів адвокатури. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 2. С. 218–222.
18. Шевченко И.А. Стандарт повышения квалификации – условия, а не препятствия. *Вестник федеральной палаты адвокатов*. 2018. № 3. С. 292–297.
19. Дерра М. Адвокатура в Германии. URL: <https://zakon.ru/derra>.
20. Deutsche Anwaltakademie. URL: <https://www.anwaltakademie.de>.